

Аляксандр Смалянчук
Варшава

“Краёвая ідэя” і беларускае нацыянальнае Адраджэнне пачатку XX ст. *

У апошнія гады відавочны ўздым навуковай і грамадскай цікавасці да праблематыкі краёвай ідэі або краёвасці. Гістарыяграфія гэтай праблемы ўжо мае сваю традыцыю. Дастаткова прыгадаць імёны такіх даследчыкаў, як Юліўш Бардах, Ян Юркевіч, Збігнеў Соляк, Рымантас Мікніс, Ян Савіцкі ды інш.¹ Шмат увагі гэтай праблеме ўдзяліў таксама аўтар гэтых радкоў у аналізе гісторыі польскага руху на беларускіх і літоўскіх землях у 1864–1917 гг., а таксама ў даследаваннях эвалюцыі беларускай нацыянальнай ідэі. Аляксею Унучаку (Мінск) і Алегу Латышонку (Беласток) належыць спроба параўнання ідэалагічных феноменаў краёвасці і заходнерусізму².

Цікавасць гісторыкаў пераважна канцэнтравалася на постацях вядомых краёўцаў. У цэнтры ўвагі апынуліся Міхал Рамэр (1880–1945), Канстанцыя Скірмунт (1851–1934), Раман Скірмунт (1868–1939), Эдвард Вайніловіч (1847–1928), Тадэвуш Урублеўскі (1857–1925), Людвік Абрамовіч (1879–1939) ды інш. Краёвая ідэя разглядалася ў большай ступені скрозь прызму жыцця і дзейнасці названых асобаў.

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015.

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

¹ J. B a r d a c h, *O dawnej i nie dawnej Litwie*, Poznań 1988; *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11–12 maja 1998)*, red. J. J u r k i e w i c z, Poznań 1999; Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Romera. 1880–1920*, Kraków 2004; D. S z p o p e r, *Gente Lithuana, Nazione Lithuana. Myśl polityczna i działalność Konstancji Skirmuntt (1851–1934)*, Gdańsk 2009; R. M i k n y s, *Problem kształtowania się nowoczesnego narodu Polaków litewskich w pierwszej połowie XX w.*, „Biuletyn historii pogranicza” 2000, Nr 1; J. S a w i c k i, *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń 1998.

² А. С м а л я н ч у к, *Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. 2-е выд., дапрац.*, Санкт-Пецярбург 2004; А. У н у ч а к, *Беларуская нацыянальна-дзяржаўная ідэя ў канцы XIX – 1917 г. [у:] На шляху станаўлення беларускай нацыі. Гістарыяграфічныя здабыткі і праблемы*, Мінск 2011; O. Ł a t y s z o n e k, *Krajowość i „zapadno-russizm”. Tutejszość zideologizowana [w] Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu...*, s. 35.

Між тым грунтоўнага вывучэння ўсё яшчэ чакае цэлы комплекс праблемаў, звязаных з гэтым феноменам. Сярод іх праблема суадносінаў краёвай ідэі з ідэалогіяй беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння, вырашэнне якой, магчыма, дазволіць зразумець характар узаемадачынненняў краёвасці і нацыяналізму ў яго этнакультурным варыянце.

Найбольшую цікавасць выклікаюць пытанні, якое значэнне для развіцця беларускага руху мела пашырэнне краёвай ідэі? Як ставіліся краёўцы да беларускага Адраджэння, і як успрымалі краёвасць беларускія адраджэнцы?

Краёвая ідэя была сфармуляваная ў Беларусі і Літве на пачатку ХХ ст. Краёўцы сцвярджалі, што ўсе карэнныя жыхары гістарычнай Літвы, незалежна ад іх этнакультурнай прыналежнасці, з'яўляюцца "грамадзянамі Краю" і тым самым належаць да адзінай нацыі. Галоўным крытэрыем нацыянальнай прыналежнасці становілася пачуццё патрыятызму, адчуванне сябе "грамадзянінам Краю". У вялікай ступені краёвасць грунтавалася на гістарычнай памяці пра прыналежнасць беларускіх і літоўскіх зямель да Вялікага Княства Літоўскага. Сцвярджаючы адзінства гістарычнага лёсу ўсіх народаў былога ВКЛ, краёўцы лічылі неабходным захаванне тэрытарыяльнай цэласнасці "гістарычнай Літвы".

Адной з галоўных мэтаў краёвасці заставалася прымірэнне партыкулярных інтарэсаў мясцовых нацый з іх агульным інтарэсам, пад якім разумелася дабро супольнай Айчыны, менавіта "гістарычнай Літвы". Апошняя патрабавала супрацоўніцтва нацый на падмурку грамадзянскай роўнасці. Прычым, як справядліва заўважыў Ян Юркевіч, гэтае супрацоўніцтва было не толькі шляхам да супольнай мэты, але таксама мэтай самою па сабе³. Прыхільнікі краёвасці спадзяваліся, што краёвы патрыятызм цалкам сумяшчальны з мадэрнай нацыянальнай свядомасцю. Між тым менавіта нацыянальныя рухі, заснаваныя на этнакультурнай канцэпцыі нацыі, можна лічыць галоўнымі інспіратарамі нараджэння краёвасці.

На рубяжы ХІХ–ХХ ст. найбольш моцным нацыянальным рухам Беларуска-Літоўскага краю быў літоўскі, які прапанаваў новае (мадэрнае) разуменне нацыі, важнейшымі элементамі якога становіліся мова, фальклор, звычаі, народная культура і гістарычная памяць. Ключавую ролю для свядомасці адыгрывала тоеснасць этнакультурнай (этналінгвістычнай) супольнасці, а не гістарычна-палітычнай. У мінулым засталося разуменне нацыі як палітычнай катэгорыі, што яднала прадстаўнікоў вышэйшых станаў. Менавіта літоўскі нацыянальны рух на пачатку ХХ ст. сфармуляваў задачу этнапалітычнага падзелу гістарычнай Літвы і Польшчы.

³ J. J u r k i e w i c z, *Koncepcja krajowa a przemiany stosunków narodowościowych na Litwie i Białorusi w początkach XX w. (do 1918 r.)* [w:] *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu*, s. 119.

Збігнеў Соляк, аналізуючы біяграфію галоўнага ідэолага дэмакратычнага варыянту краёвай ідэі Міхала Ромэра, звярнуў увагу на ягоныя кантакты з літоўскімі нацыянальнымі арганізацыямі. У прыватнасці, яшчэ ў гады вучобы ў Парыжы М. Ромэр наведваў пасяджэнні літоўскага таварыства “Zelmuo”, а пазней аб’яднання літоўскіх студэнтаў “Lithuania”, заснаванага Юозасам Петрулісам (1877–1958)⁴.

Літоўскі рух, безумоўна, паўплываў таксама на пазіцыю прадстаўнікоў кансерватыўнай плыні краёвасці. Гаворка ідзе пра Канстанцыю Скірмунт і Рамана Скірмунта, першая кніга якога – *Nowe hasła w sprawie odrodzenia narodowości litewskiej* (Lwów, 1904) – была інспіраваная якраз літоўскім нацыяналізмам.

Вялікую ролю таксама адыграла афармленне польскага нацыянальнага руху. На пачатку XX ст. у грамадскім жыцці Беларуска-Літоўскага краю ён прысутнічаў у двух варыянтах. Польскія нацыянальныя дэмакраты абвешчалі абсалютны прыярытэт польскай ідэі ў яе этнакультурным разуменні, а сацыялісты спрабавалі яе спалучыць з прывабнай сацыяльнай праграмай. У выніку прапаганды польскага нацыяналізму большасць палякаў гістарычнай Літвы паступова пачала атаясамліваць сябе з тагачаснай Польшчай, як у культурным, так і этнапалітычным сэнсе. Аднак па-ранейшаму даволі моцныя пазіцыі захоўвала ідэнтыфікацыя сябе з гістарычнай Літвой, якая ўспрымалася часткай мясцовых палякаў як сапраўдная Айчына. Рымантас Мікніс, аналізуючы актыўнасць ідэолагаў краёвасці і ступень яе пашырэння, выказаў ідэю пра пачаткі фармавання новай нацыі, а менавіта нацыі “літоўскіх палякаў”⁵.

Пэўнае значэнне мела таксама паступовае афармленне беларускага нацыянальнага руху. Для ідэалогіі яго першых палітычных арганізацый было характэрным спалучэнне сацыялістычнай дактрыны ў яе народніцкім варыянце з праграмай нацыянальна-культурнага Адраджэння. Гэта найбольш поўна адлюстравалася ў праграме Беларускай сацыялістычнай Грамады, якая з 1903 г. па красавік 1918 г. з’яўлялася галоўнай палітычнай сілай беларускага руху. Трэба адзначыць, што ўжо ў 1903 г. на сваім I з’ездзе дзеячы Грамады выказаліся за незалежную дэмакратычную рэспубліку, якая, на іх думку, з’яўлялася найлепшай формай забеспячэння свабоды нацыянальнага развіцця⁶.

Уключэнне гэтага патрабавання ў праграму дзейнасці партыі было абумоўлена не столькі ўзроўнем асэнсавання беларускай нацыянальнай ідэі, колькі ўплывамі літоўскіх і асабліва польскіх сацыялістаў. Апошнія, як сведчаць іх праграмныя дакументы, імкнуліся максімальна ўзмацніць незалежніцкія тэндэнцыі ў дзейнасці іншых нацыянальных арганізацый і партый на тэрыторыі гістарычнай Літвы⁷.

⁴ Z. S o l a k, *op. cit.*, s. 44–53.

⁵ R. M i k n y s, *op. cit.*

⁶ М. Б і ч, С. Р у д о в і ч, *Беларуская сацыялістычная Грамада* [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, т. 1, Мінск 1993, с. 410.

⁷ J. T u r o n e k, *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*, Warszawa 1992, s. 24–25.

Важным этапам у развіцці беларускага нацыянальнага руху стала рэвалюцыя 1905–1907 гг. З пэўнага “клубу аматараў Беларусі” ён ператварыўся ў істотны фактар грамадска-палітычнага і культурнага жыцця Беларуска-Літоўскага краю. Адбыліся змяненні таксама ў сферы ідэалогіі. На II з’ездзе ў студзені 1906 г. Беларуская сацыялістычная Грамада⁸ абвясціла сябе “партыяй працавітай беднаты Беларускага краю без адрознення нацыянальнасцяў”.

Магчыма, гэтыя перамены была выкліканыя не толькі дамінаваннем класавага падыходу. З улікам далейшай дзейнасці кіраўнікоў Грамады праграмныя змяненні можна ахарактарызаваць як пэўную эвалюцыю ў разуменні нацыі. Эвалюцыя ішла ад трактоўкі нацыі як этнакультурнай арганізацыі да яе ўспрыняцця як пэўнага палітычна-тэрытарыяльнага феномена або палітычнай нацыі-дзяржавы. Пятрабаванне незалежнай дэмакратычнай рэспублікі было заменена пастулатам аўтаноміі з соймам у Вільні.

У кожным выпадку на пачатку XX ст. было відавочным як абвастрэнне міжнацыянальных адносінаў, так і адсутнасць адзінства сярод мясцовай польскай грамадскасці.

Сярод тых, хто непасрэдна прычыніўся да афармлення краёвай ідэалогіі варта назваць імя Рамана Скірмунта. Ужо ў 1905 г. у кнізе *Głos przeszłości i potrzeba chwili. Stanowisko szlachty na Litwie i Rusi* (Львоў) ён фактычна сфармуляваў асноўныя палажэнні краёвай дактрыны. Краёвасць Рамана Скірмунта перыяду рэвалюцыі 1905–1907 гг. звычайна адносяць да кансерватыўнага (або кансерватыўна-ліберальнага) кірунку гэтай ідэалогіі, бо датычыла яна пераважна шляхты. А яго палітычныя погляды набліжаліся да праграмы партыі “Саюза 17 кастрычніка”, якая знаходзілася на правым крыле расійскага лібералізму.

Адным з галоўных ідэолагаў дэмакратычнага варыянту краёвай ідэалогіі быў Міхал Ромэр. Менавіта ён быў ініцыятарам правядзення ў Вільні польска-беларуска-літоўска-жыдоўскіх з’ездаў прыхільнікаў аўтаноміі Літвы (красавік і травень 1905 г.). Беларусы, якіх прадстаўлялі Іван Луцкевіч (1881–1919) і Аляксандр Уласаў (1874–1941)⁹, літоўскія палякі і прадстаўнікі жыдоўскай супольнасці Вільні выступалі за аўтаномію “гістарычнай Літвы” з гарантыяй нацыянальна-культурных правоў кожнага этнасу. А вось літоўскія дзеячы адстойвалі ідэю аўтаноміі “этнаграфічнай Літвы з прылеглымі тэрыторыямі і сталіцай у Вільні”. Згода так і не была дасягнута¹⁰.

Але беларусы не адмовіліся ад спробаў паразумецца з літоўцамі. Міхал Ромэр, спасылаючыся на інфармацыю з літоўскай газеты “*Darbininku Balsas*” (№1 за 1906, с. 7–8), паведаміў пра зварот кіраўнікоў

⁸ *Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст.*, кн. 1, рэд. А.А. Каваленя і інш. Мінск 2011, с. 252.

⁹ R. M i k n y s, *Lietuvos demokratų partija 1902/1915 metais* [y:] *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 10, Vilnius 1995, s. 85.

¹⁰ M. R ö m e r, *Litwa. Studium odrodzenia narodu litewskiego*, Lwów 1908, s. 350–353.

Беларускай сацыялістычай Грамады напрыканцы 1905 г. да сацыялістычных партый, якія дзейнічалі на тэрыторыі Літвы і ў першую чаргу да Літоўскай сацыял-дэмакратычнай партыі. Галоўнай мэтай звароту было ідэйнае паразуменне на падставе пастулата аўтаноміі Беларусі і Літвы з агульным соймам і арганізацыйнае афармленне адзінай сацыял-дэмакратычнай партыі Літвы і Беларусі¹¹. Магчыма менавіта кантакты з краёўцамі дэмакратычнага кірунку спрыялі з’яўленню ў праграме беларускай Грамады тэзіса аб аўтаноміі.

Кантакты прыкметна ўзмацніліся ў 1911 г., калі ў Вільні ўзнікла масонская ложа “Еднасць”, сярод заснавальнікаў якой былі браты Іван і Антон Луцкевічы. Гэтая ложа аб’ядноўвала прадстаўнікоў дэмакратычных плыняў польскага, беларускага, літоўскага нацыянальных рухаў, а таксама жыдоўскіх арганізацый. У 1911 г. у “Еднасць” быў прыняты Міхал Ромэр, які хутка стаўся прызнаным масонскім лідэрам¹².

Дзякуючы ягоным асобасным якасцям і ўменню пераканаць і павесці за сабой, віленскія масонскія ложы сталі моцнымі цэнтрамі прапаганды краёвай ідэі¹³. Перад Першай сусветнай вайной у Вільні існавалі ўжо чатыры ложы – “Еднасць”, “Літва”, “Беларусь” і “Руплівы ліцвін”. Тры першыя, фактычна, ядналі прыхільнікаў краёвасці, сярод якіх апынуліся браты Іван і Антон Луцкевічы, Вацлаў Ластоўскі, літоўскія дзеячы Міколас Сляжэвічюс, браты Міколас і Вацловас Біржышкі, Феліксас Бугайлішкіс, Юргіс Шаўлюс, Ёнас Вілейшыс, Андрус Булёта ды інш.

М. Ромэр у сваім Дзённіку адзначаў: “Як уласна масонская арганізацыя мы не дзейнічаем, але ў многіх справах менавіта сярод нас працоўваюцца дырэктывы і нараджаюцца ініцыятывы. Нашыя ложы маюць вялікі ўплыў на ўмацаванне ў свядомасці братоў краёвай пазіцыі”¹⁴. На думку Збігнева Соляка, менавіта на масонскіх пасяджэннях было прынятае рашэнне пра выстаўленне Браніслава Крыжановскага кандыдатам у дэпутаты IV Думы¹⁵. Ложы таксама прычыніліся да выдання беларускага “Кур’ера краёвага” і польскага “Przeglądu Wileńskiego” (1911–1915).

Відавочна, што прызнаныя лідары беларускага руху браты Іван і Антон Луцкевічы, Вацлаў Ластоўскі не толькі прынялі ідэю палітычнай нацыі і ідэю тэрытарыяльнай непадзельнасці зямель гістарычнай Літвы, але і актыўна іх прапагандавалі.

Сродкам гэтай прапаганды стаў віленскі перыядычны друк, які адначасна ператвараўся ў прастору міжнацыянальнага паразумення

¹¹ *Ibidem*, s. 352.

¹² Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, *Дзённік Міхала Ромэра*, т. 4, с. 403. Запіс ад 3(16) сакавіка 1915 г.

¹³ А. С м а л я н ч у к, *3 гісторыі віленскага масонства пачатку XX ст.*, “Спадчына”, 1998, № 5.

¹⁴ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, *Дзённік Міхала Ромэра*, т. IV, с. 404.

¹⁵ Z. S o l a k, *op. cit.*, s. 190.

і супрацоўніцтва. Так, у рэдакцыі “Gazety Wileńskie” існаваў г. зв. “літоўскі аддзел” у складзе Міколаса Біржышкі, Юргіса Шаўлюса і Павіласа Вішынскаса. Супрацоўніцтва таксама датычыла дзейнасці газеты “Kurier Krajowy” (1912–1914). Гэта быў наватарскі для таго часу праект выдання беларускай газеты на польскай мове¹⁶. Ідэйнымі кіраўнікамі і актыўнымі аўтарамі гэтай газеты былі браты Луцкевічы, якіх падтрымліваў Міхал Ромэр. У лістападзе 1913 г., калі газета перажывала моцны фінансавы крызіс, у склад яе рэдакцыі ўвайшлі літоўцы Ёнас Вілейшыс, Юргіс Шаўлюс і Сцяпонас Кайрыс, а таксама краёўцы-дэмакраты Ю. Сумарок, Ю. Букоўскі і М. Ромэр¹⁷.

Варта адзначыць, што ў гэты самы час тыя ж браты Луцкевічы, захоўваючы пэўную таямнічасць, пачалі выдаваць таксама ліберальна-дэмакратычную газету на рускай мове. “Вечерняя газета” (1911–1915) выступала як орган “рускіх прагрэсістаў”, хоць на самой справе гэта была яшчэ адна беларуская выдавецкая ініцыятыва. У абодвух выпадках беларусы хаваліся пад псеўданімамі і крыптанімамі. На старонках “Вечерней газеты” яны выступалі як “рускія лібералы”, а ў “Kurierze Krajowym” – як “польскія дэмакраты”.

Такім чынам, напрыканцы 1912 г. пад кантролем віленскага беларускага кола знаходзіліся чатыры выданні: два беларускія штотыднёвікі – “Наша Ніва” і “Саха”, адно польскамоўнае – штодзённая “Kurier Krajowy” і адно рускамоўнае – штодзённая “Вечерняя газета”.

У праграмных артыкулах першых нумароў “Вечерней газеты” і “Kuriera Krajowego” А. Луцкевіч сфармуляваў галоўныя задачы выданняў, якія адкідалі канцэпцыю этнакультурнага нацыяналізму і цалкам адпавядалі дэмакратычнаму варыянту краёвасці.

“Вечерняя газета” № 1 ад 18.09. (1.10). 1912 г.: “У нас ніякім чынам нельга зыходзіць з інтарэсаў якой-небудзь адной нацыянальнай групы. Ва ўмовах разнастайнасці нацыянальнага складу насельніцтва трэба ўвесь час мець на ўвазе інтарэсы Краю, як адзінага цэлага. Толькі ў гэтым выпадку магчыма нармальнае развіццё кожнай асобнай народнасці. Усведамленне, што ўсе мы, жыхары гэтай зямлі, з’яўляемся грамадзянамі Краю – вось нашая зыходная кропка пры высвятленні патрабаванняў розных групаў насельніцтва”.

Поўнае задавальненне і нацыянальных і сацыяльных патрабаванняў А. Луцкевіч звязваў з устанаўленнем “дэмакратычнага ладу”. Пад апошнім разумелася правядзенне ў жыццё ў поўным аб’ёме “вялікіх палажэнняў абвешчаных яшчэ Маніфестам 17 кастрычніка 1905 г.”

У праграмным артыкуле № 1 “Kuriera Krajowego” падкрэслівалася небяспека шавінізму, які “ўносіць у народныя масы ўзаемную нянавісць і ўнутраную барацьбу, пагражае распадам Краю і стратай ім магчымасці

¹⁶ Государственный архив Российской Федерации, Ф. 102, особый отдел, 1913, оп. 243, д. 157, л. 1.

¹⁷ А. С м а л я н ч у к, *op. cit.*, с. 283.

абараняцца ад людзей, якія імкнуцца знішчыць на гэтай зямлі ўсялякае пачуццё асобнасці”. Між тым, “у Краі, дзе побач з літоўцам жыве паляк, побач з беларусам – жyd, у Краі, няшчасны лёс якога прадвызначыў ягонае адставанне і пазбавіў магчымасці свабоднага развіцця, няма месца для ўнутранай барацьбы”. Адзін з кіраўнікоў беларускага руху заклікаў усіх “грамадзян Краю” да працы на ягоную карысць і на карысць прыгнечанага народа.

Тэрмін “грамадзянін Краю”, адзін з асноўных у краёвай ідэалогіі, шырока ўжываўся на старонках “Kuriera Krajowego” і “Вечерней газеты”. Аўтары публікацый даводзілі, што жыццёва важныя для Краю пытанні павінны вырашацца з улікам інтарэсаў усіх народаў Беларусі і Літвы¹⁸, асуджалі праявы шавінізму¹⁹ ды інш. Асновай краёвай згоды лічылася супрацоўніцтва дэмакратычных сіл усіх нацыянальных рухаў²⁰.

Абодва выданні пашыралі ідэалогію краёўцаў-дэмакратаў сярод грамадства Беларусі і Літвы. “Вечерняя газета” рабіла гэта сярод рускіх, але не пакідала цалкам па-за ўвагай і палякаў. У шэрагу артыкулаў апошніх спрабавалі пераканаць у тым, што толькі іх шчыры паварот да дэмакратыі можа гарантаваць будучыню польскай грамадскасці Беларусі і Літвы²¹. А вось для “Kuriera Krajowego” пашырэнне дэмакратычных поглядаў сярод польскай грамадскасці было адной з галоўных задачаў²².

Краёвая ідэя выразна прысутнічала і на старонках галоўнай беларускай газеты. У адным з артыкулаў “Нашай Нівы” (1912) адзначалася: “Мы, беларусы, можам верыць толькі шчырым расійскім прагрэсістам, каторыя здрадніліся з нашым Краем, лічаць сябе грамадзянамі нашай старонкі”²³.

Краёвасць была адчувальнай таксама ў публіцыстыцы А. Уласава, які не меў схільнасці да напісання артыкулаў і зрэдку з’яўляўся на старонках друку. Варта адзначыць, што ў 1912 г. ягоны артыкул “Край пяці нацыянальнасцяў” апублікавала гарадзенская газета “Наше утро” (№ 24), якая не належала да перыёдыкі беларускага Адраджэння.

“Наше утро” было ліберальным выданнем. Менавіта з гэтых пазіцый газета асвятляла ўнутраную і знешнюю палітыку ўрада, дзейнасць Дзяржаўнай думы, падзеі культурнага і грамадскага жыцця Беларуска-Літоўскага краю, горада і губерні. Яна таксама востра палемізавала

¹⁸ Напр., Генрык Б у к а в е ц к і [А. Луцкевіч], *Прынцыповае пытанне*, „Kurier Krajowy”, 1912, № 19, s. 1; б/п [А. Луцкевіч?], *Одна из причин трений*, “Вечерняя газета”, 1913, № 337, с. 1–2 ды інш.

¹⁹ Напр., б/п [А. Луцкевіч?], *Конквистадоры*, “Вечерняя газета”. 1913, № 360, с. 1; м. г. [М. Р о м э р], *Хто быў правы?*, “Kurier Krajowy”. 1913, № 127, s. 1 ды інш.

²⁰ Напр., К - w і е с [А. Луцкевіч], *Права і абавязкі*, “Kurier Krajowy”, 1912, № 3, s. 1.

²¹ Напр., б/п [А. Луцкевіч?], *А речи всё те же...*, “Вечерняя газета”. 1912, № 64, с. 1; б/п [А. Луцкевіч?], *Два выступления*, “Вечерняя газета”, 1913, № 263, с. 1 ды інш.

²² “Kurier Krajowy” 1912, № 8, s. 1; 1912, № 12, s. 1–2.

²³ “Наша Ніва” 1912, № 40, с. 1.

з шавіністычнай “Северо-Западной жизнью”. Магчыма, якраз на глебе палемікі з выданнямі велікарускіх шавіністаў і чарнасоценцаў газета зблізілася з “Нашай Нівай”, кіраўніцтва якой у гэты перыяд спрабавала сумясціць беларушчыну з краёвай ідэяй.

А. Уласаў на старонках гарадзенскай газеты характарызаваў Беларуска-Літоўскі край як агульную радзіму беларусаў, літоўцаў, рускіх, палякаў і жыдоў. Ён таксама звяртаў увагу, што “карэннае насельніцтва” беларусы і літоўцы толькі пачынаюць развіваць сваю нацыянальную культуру на фоне назапашаных культурных багаццяў іншых народаў Краю. Пры гэтым, паводле А. Уласава, ім усім трэба ўлічваць беларускае Адраджэнне: “На всякую из этих национальностей белорусы наложили свою печать, но наибольшую печать наложили они на здешних поляков и русских. Десятимиллионное белорусское море омывает всякую национальность и всем им приходится к шуму этого моря прислушиваться и подделываться к его обычаям и характеру”.

З мірным сужыццём розных народаў і пэўнай канкурэнцыяй іх родных культур беларускі дзеяч звязваў уздым агульнай культуры Краю. Яго вельмі непакоіла тое, што нацыянальная барацьба іншым разам набывала “дзікія і скандальныя формы”, што часта “не хапала павягі да чалавечай асобы, да чужой нацыі”. Аўтар быў пэўны, што толькі “сяброўскае сужыццё ўсіх нацыянальнасцяў” будзе гарантам росквіту Беларуска-Літоўскага краю: “Вся беда только в том, что у нас национальная борьба ведется по временам некультурными, дикими, скандальными способами. Не хватает уважения к человеческой личности, к чужой нации, с легким сердцем оскорбляются чужие национальные честь и гордость.

[...] Мы, белорусы должны заимствовать от всех наций всё то хорошее, что у них имеется: от общероссийской культуры ее идею широкого демократизма, от поляков – их культурную любовь к своей отчизне, которая может нам послужить примером.

Евреи издавна привыкли помогать друг другу и держаться постоянно вместе, чтобы не погибнуть на протяжении своей тяжелой тысячелетней истории, благодаря этому они больше, чем другие национальности привыкли к общественной жизни – мы и у них можем поучиться, приглядываясь их обыденной жизни.

Если наш край дождетсЯ тихого и дружного сожительства всех национальностей, если между ними будут проведены справедливые границы, тогда духовное и материальное развитие у нас подымается значительно выше, чем в местах, населенных одной только национальностью”.

Відавочна, што ў паслярэвалюцыйны перыяд краёвая ідэалогія сталася часткай ідэйнага падмурку беларускага руху. Прынамсі, кіраўнікі беларускага руху актыўна эксплуатавалі гэтую ідэю з мэтай максімальна пашырыць сацыяльную базу беларускага руху і ўзмоцніць яго пазіцыі з дапамогай уплывовых палітычных саюзнікаў. Можна казаць

пра даволі прагматычнае выкарыстанне беларусамі краёвай ідэалогіі. У краёвасці яны бачылі сродак, які можа ўмацаваць пазіцыі беларусаў у нацыянальна-культурным і грамадска-палітычным жыцці Беларусі і Літвы.

Так, напрыклад, агітацыя на старонках “Kuriera Krajowego” неабходнасці паразумення палякаў з беларусамі аргументавалася адсутнасцю выразных перспектываў далейшага развіцця польскага руху ў Беларуска-Літоўскім краі²⁴. Да гэтага трэба дадаць перакананне кіраўнікоў беларускага руху, што беларускія і літоўскія палякі з’яўляюцца толькі нашчадкамі паланізаваных літоўцаў і беларусаў. Такая пазіцыя нараджала патрабаванні, каб польская грамадскасць працавала дзеля развіцця свядомасці беларусаў і літоўцаў²⁵.

Відавочны “беларускі ўхіл” краёвасці А. Луцкевіча ды іншых дзеячаў “нашаніўскага кола”, якія разумелі краёвасць як сужыццё розных нацыяў Краю. У гэтым сужыцці яны імкнуліся забяспечыць за беларусамі лепшыя ўмовы. Антон Луцкевіч спадзяваўся, што прапаганда ідэі палітычнай нацыі на польскай і рускай мовах паспрыяе далучэнню да беларускага руху русіфікаваных і паланізаваных беларусаў і тым самым пашырыць яго сацыяльную базу.

Збліжэнню пазіцый краёўцаў і кіраўнікоў беларускага руху спрыялі таксама тыя крокі, якія рабілі асобныя краёўцы. Прычым гэта датычыць не толькі краёўцаў дэмакратычнага кірунку. Паводле інфармацыі Севярына Выслауха, фінансавую падтрымку “Нашай Ніве” аказваў Раман Скірмунт²⁶. Ён жа ў 1907 г. спрабаваў стварыць Краёвую партыю Беларусі і Літвы. Паводле ягонага праекту яна павінна была стаць свайго роду Краёвым саюзам з трыма партыйнымі філіямі – польскай, літоўскай і беларускай. Філіі мелі высокі ўзровень самастойнасці, хаця і павінны былі ўзгадняць свае дзеянні з кіраўніцтвам Саюза²⁷.

Ажыццявіць гэты намер не атрымалася, хоць Краёвая партыя і была створана. Тым не менш кантакты Рамана Скірмунта з беларускімі палітыкамі ў паслярэвалюцыйны перыяд прыкметна ўзмацніліся. Ролю пасрэдніка адыграла вядомая фундатарка беларускіх культурных праектаў княгіня Марыя Магдалена Радзівіл (1861–1945). Яе дом у Мінску і палац у Кухціцах Ігуменскага пав. Мінскай губ. сталі месцамі сустрэчаў Р. Скірмунта з братамі Луцкевічамі, В. Іваноўскім і А. Уласавым²⁸.

Трэба яшчэ раз звярнуць увагу на розныя варыянты краёвай ідэі, звязаныя з М. Ромэрам і Р. Скірмунтам. Чым яны розніліся ў стасунку да мадэрных нацыянальных рухаў?

²⁴ К - в е ц [А. Луцкевіч], *Do ut des*, “Kurier Krajowy”, 1913, № 98, s. 2.

²⁵ б/п [Л. Абрамовіч?], *Пабочныя ўплывы*, “Przegląd Wileński”, 1913, № 22/23, s. 1–2.

²⁶ S. W y s ł o u c h, *Białorusini na ziemi Wileńskiej*, Wilno 1930, s. 3.

²⁷ Cz. J a n k o w s k i, *W ciągu dwóch lat...*, Warszawa 1908, s. 137.

²⁸ O. Ł a t y s z o n e k, A. Z i ę b a, *Magdalena z Zawiszów Radziwiłłowa* [y:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXX/3, z. 126, Wrocław 1987, s. 26

Паводле Р. Мікніса, галоўным адрозненнем было стаўленне да нацыянальных рухаў²⁹. Літоўскі гісторык лічыць, што ліберальныя краёўцы акцэптавалі нацыянальную эмансipaцыю літоўцаў і беларусаў (апрача найбольш радыкальных патрабаванняў у культурнай галіне), а “правае крыло” краёўцаў не прыняло гэтай эмансipaцыі. Яны нібыта не прызнавалі паняцця этнакультурнай нацыі, сцвярджалі ідэю гістарычна-палітычнай адзінай нацыі (“нацыя літвінаў”), як дэмакратызаванага варыянту колішняй палітычнай (шляхецкай) нацыі.

З гэтым сцвярджаннем можна пагадзіцца толькі часткова. М. Ромэр і яго калегі па “*Gazecie Wileńskiej*” сапраўды спрабавалі дасягнуць паяднання народаў Краю на падмурку ідэі дэмакратычнай нацыі палітычнага тыпу. М. Ромэр ацэньваў дэмакратычныя нацыянальныя рухі (беларускі і літоўскі) як фактары ўтварэння грамадзянскай супольнасці. Былое Вялікае Княства Літоўскае ён трактаваў як агульную радзіму некалькіх народаў і не бачыў магчымасці іх размежавання цывілізаваным спосабам. Тэрытарыяльныя канфлікты ў гэтым выпадку здаваліся непазбежнымі.

Што датычыць “правага крыла”, то тут сітуацыя была больш складанай. Прыклад Р. Скірмунта, які ў 1907 г. спрабаваў стварыць Краёвую партыю ў форме саюза польскай, беларускай і літоўскай партыйных арганізацый, сведчыць, што прынамсі частка прадстаўнікоў гэтага кірунку прымала ідэю этнакультурнай нацыі і акцэптвала нацыянальныя рухі. Падобна, што сам Р. Скірмунт быў упэўнены ў мажлівасці сумяшчэння краёвай свядомасці з мадэрным нацыяналізмам.

Пра апошнія сведчыць таксама стаўленне Р. Скірмунта да беларускага нацыянальнага руху. Ягонае афармленне ў перыяд Першай расійскай рэвалюцыі істотна паўплывала на палітычную дзейнасць ураджэнца Палесся. У прыватнасці, Р. Скірмунт перастаў карыстацца тэрмінамі “Літва і Русь” і пачаў ужываць паняцце “Беларусь”, а падчас інтэрв’ю карэспандэнту органа польскіх нацыянальных дэмакратаў “*Dziennika Kijowskiego*” назваў сябе “беларусам”. Напрыканцы 1916 г. ён узначаліў Беларускае Таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны, роля якога выходзіла далёка за межы дабрачыннасці. Фактычна, Р. Скірмунт адкрыта далучыўся да беларускага руху і пачаў адыгрываць у ім ролю аднаго з лідараў.

Краёўцы абодвух кірункаў дэманстравалі прыхільнасць і падтрымку патрабаванняў літоўскага і беларускага нацыянальных рухаў. Гэтая прыхільнасць мела розныя прычыны, але нават у дэкларатыўнай форме яна спрыяла пашырэнню талеранцыі. Праблемай было прымірэнне нацыянальнага адраджэння беларусаў і літоўцаў з захаваннем традыцыйных добрасуседскіх адносінаў паміж народамі гістарычнай Літвы, палітычная нейтралізацыя моўнага і канфесійнага падзелаў.

Таксама ўсе краёўцы імкнуліся да абмежавання палітычных амбіцый польскай супольнасці, пераканвалі яе ў неабходнасці ўлічваць

²⁹ *Ibidem*, s. 27.

інтарэсы беларусаў і літоўцаў. Якраз гэтым было абумоўлена іх рашучае змаганне супраць польскіх нацыянальных дэмакратаў. Менавіта польская эндэцыя, а не дзеячы літоўскага ці беларускага рухаў, трактаваліся краёўцамі як галоўныя праціўнікі.

Краёўцы-дэмакраты з польскага асяродку, акцэптуючы сацыяльную і нацыянальную эмансipaцыю літоўцаў і беларусаў, падкрэслівалі ўласную польскасць і права на развіццё польскай культуры. Яны трактавалі паняцці нацыянальнасці і грамадзянства як камплементарныя. У адным з рэдакцыйных артыкулаў “Gazety Wileńskie” сцвярджалася: “Мы сыны польскага народу ў культурна-нацыянальным сэнсе, але ў сацыяльных, палітычных і эканамічных дзеяннях кіруемся інтарэсамі гістарычнай Літвы”. Краёвая грамадскасць, якой прыпісваліся пэўныя атрыбуты палітычнай нацыі, павінна была падпарадкоўваць інтарэсы ўласнай нацыянальнай супольнасці агульнакраёвым. Пры гэтым сацыяльная група “літоўскіх палякаў” трактавалася як адна з краёвых нацый³⁰.

Трэба адзначыць, што дзеячы літоўскага і беларускага рухаў больш кантактавалі з краёўцамі-дэмакратамі, чым з кансерватарамі, якія крытычна ставіліся да сацыяльнай праграмы літоўскага і беларускага рухаў. Гэта мела месца, нягледзячы на тое, што княгіня Марыя Магдалена Радзівіл, Раман Скірмунт, Эдвард Вайніловіч ды некаторыя іншыя фінансава падтрымлівалі многія культурніцкія праграмы. Земянства падазравалася ў імкненні захаваць свае дамінуючыя сацыяльныя пазіцыі. Рашаючым фактарам была прыхільнасць краёўцаў-дэмакратаў да сацыяльных амбіцый літоўцаў і беларусаў.

З віленскага асяроддзя краёўцаў-палякаў дэмакратычнай арыентацыі ў беларускім руху актыўна працавалі Язэп Манькоўскі і Аляксандр Заштаўт.

Пачатак Першай сусветнай вайны (1914), адступленне расійскіх войскаў з тэрыторыі “гістарычнай Літвы” (восень 1915 г.) паспрыялі актывізацыі краёвай ідэі.

У 1915 г. Юргіс Шаўлюс, спрабуючы выратаваць масонства ад распаду, ініцыяваў стварэнне ложы “Вялікі Усход Літвы”, якая непасрэдна прычынілася да адной з апошніх спробаў вызначыць будучыню краю на падмурку краёвай ідэі. 19 снежня 1915 г. на беларускай, польскай, літоўскай мовах, а таксама на ідыш быў апублікаваны Універсал Часовай Рады Канфедэрацыі ВКЛ. Дакумент паведамляў пра стварэнне літоўска-беларуска-польска-жыдоўскай Часовай Рады, якая будзе імкнуцца, каб “Літоўскія і Беларускія землі, якія здаўна прыналежалі да Вялікага Князьства Літоўскага, а цяпер апанаваны Нямецкімі войскамі, станавілі пры новых варунках гісторычных нераздзельнае цела на фундаменці незалежнасці Літвы і Беларусі, як суцэльнай дзяржавы, засьцерагаючы усім нацыям у яе межах усе правы”³¹.

³⁰ J. Jurkiewicz, *op. cit.*, s. 122–123.

³¹ А. С м а л я н ч у к, *op. cit.*, с. 312–313.

У лютым 1916 г. Універсал быў дапоўнены зваротам, у якім Рада Канфедэрацыі сваімі галоўнымі задачамі абвяшчала стварэнне на літоўска-беларускіх землях незалежнай дзяржавы з соймам у Вільні, абраным на падставе усеагульных, роўных, прамых і тайных выбараў, і з гарантыяй поўных правоў усім народам краю. Тэрыторыя незалежнай дзяржавы павінна была ўключаць Ковенскую і Віленскую губ., беларускую і літоўскую часткі Гродзенскай і Сувалксай, літоўскія часткі Курляндскай і частку Мінскай губ., “катарая звязана з Віленскім цэнтрам”. Форму дзяржаўнага ладу і Канстытуцыю “будучай вольнай літоўска-беларускай гасударственнай адзінкі” павінен быў вызначыць і зацвердзіць сойм у Вільні. У заключэнне зварот заклікаў да сумеснай працы дзеля будучыні Краю: “Кіньма сваркі і звадкі, ад каторых церпіць увесь Край. Падумайма разам ды шчыра аб долі гэтага Краю, бо ж усе мы, апрача жмені прыблуд, сыны нашай зямлі – нашай Літвы і Беларусі”³².

Відавочна, што ідэйнай пляцоўкай супрацоўніцтва краёўцаў-дэмакратаў з дзеячамі літоўскага і беларускага рухаў стаўся ўжо вядомы тэзіс супольнага (“краёвага”) грамадзянства ў форме гарманічнага міжнацыянальнага сужыцця. Гэта трактавалася як перадумовы аптымальнага развіцця ўсіх народаў гістарычнай Літвы. Краёўцы паранейшаму акцэптавалі нацыянальную эмансipaцыю літоўцаў і беларусаў, у якой бачылі не супрацьстаўленне, а дапаўненне краёвай свядомасці.

Часовая Рада аб’яднала дзеячаў розных нацыянальных рухаў, а ініцыятыва яе стварэння належала беларусам (І. Луцкевіч). Аднак выпрабавання часам яна не вытрымала. Абвастрэнне польска-літоўскіх нацыянальных адносінаў, да чаго сваю руку прыклалі прадстаўнікі германскай акупацыйнай адміністрацыі, хутка зруйнавала гэты праект.

Краёўцы-палякі наогул аказаліся адсунутымі на перыферыю грамадска-палітычнага жыцця. Апрача іх толькі беларусы засталіся прыхільнікамі краёвай канцэпцыі дзяржаўнасці. Яны яшчэ працяглы час выступалі за ўтварэнне Беларуска-Літоўскай федэрацыі або канфедэрацыі.

Аднак беларускае разуменне краёвасці ў гэты перыяд істотна змянілася. З ліку “карэнных народаў”, якія павінны былі вызначаць будучыню Краю, былі выкрэсленыя палякі. У лютым 1917 г. на старонках беларускай газеты “Гоман” з’явіўся артыкул А. Луцкевіча, які схаваўся пад псеўданімам І. Мелешка, *Разбітая традыцыя*. Аўтар сцвярджаў, што гістарычная традыцыя сувязі Беларуска-Літоўскага краю з Польшчай “без супольнасці жыццёвых інтарэсаў згубіла сваю сілу”. Пра гэтую традыцыю цалкам забыліся літоўскі і беларускі нацыянальныя рухі: “Гэтыя сялянскія народы хочуць будаваць сваю будучыню так, як таго вымагаюць народныя патрэбы сённяшняга дня, а патрэбы гэтыя не паказваюць, каб трэба было наш Край звязваць нанова з Польшчай”.

³² *Ibidem*, s. 313.

Паводле А. Луцкевіча, ужо аформілася палітычная ідэя незалежнага існавання былога Вялікага Княства Літоўскага: “Новая краёвая палітычная формула аткідае пры гэтым усе тыя агранічэння, якіе нам хочучь навязаць чужыя нам людзі, панаехаўшыя з суседняй Польшчы: ані беларусы, ані літвіны, ані іншыя сыны нашай зямлі ня могуць пагадзіцца з думкай, каб еднасць Беларуска-Літоўскага Краю з Польшчай была пастаўленая за варунак вызвалення яго”³³.

Зразумела, што пафас гэтага артыкула быў накіраваны супраць актывізацыі грамадска-культурніцкай дзейнасці бежанцаў з Каралеўства Польскага, якія ператварылі Мінск у нейкае падабенства Варшавы. У адрозненне ад “літоўскіх палякаў” яны не адчувалі аніякай сувязі з Беларуска-Літоўскім краем і кіраваліся выключна польскімі нацыянальнымі інтарэсамі. Адмаўляючыся ад вельмі важнай польскай складовай краёвай еднасці беларусы не столькі рабілі пэўны выбар, колькі канстатавалі сітуацыю, якая склалася.

У сакавіку 1917 г. А. Луцкевіч у спецыяльным мемарандуме, дасланым канцлеру Германіі, сфармуляваў галоўную мэту беларускага руху: “стварэнне з трох аб’яднаных абласцей Беларусі, Літвы і Курляндыі, занятых нямецкімі войскамі, незалежнай дзяржаўнай арганізацыі...”³⁴ Сталіцай гэтай канфедэрацыі бачылася Вільня.

У верасні 1917 г. сход віленскіх беларускіх арганізацый накіраваў тэлеграму ў германскі рэйхстаг, у якой выказаў надзею, што Германія дапаможа “рэалізацыі палітычных ідэалаў, падзеленага фронту 9-мільённага беларускага народу, на падставе адзінства з этнаграфічнай Літвой і Курляндыйяй”³⁵. Аналагічныя дакументы накіроўваліся палітычным кіраўнікам Германіі і пазней.

Літоўскія дзеячы не прынялі гэтай ідэі. Яны цвёрда стаялі на пазіцыі ўтварэння монанацыянальнай дзяржавы ў межах “этнаграфічнай Літвы з прылеглымі тэрыторыямі” і сталіцай у Вільні. На гэтым шляху яны знаходзілі ўсё большую падтрымку з боку германскіх уладаў.

Беларусы паспрабавалі перахапіць ініцыятыву. У верасні 1917 г. падчас сходу беларускіх арганізацый Вільні было прынята рашэнне аб правядзенні Беларускай канферэнцыі. На ёй павінны былі быць прадстаўленымі ўсе беларускія арганізацыі, што дзейнічалі на захад ад фронту. Галоўнай мэтай прадстаўнічага сходу была каардынацыя намаганняў у справе будаўніцтва ўласнай дзяржаўнасці ў саюзе з літоўскай нацыяй. Землі ўсходняй і цэнтральнай Беларусі планавалася далучыць да “гэтай самабытнай дзяржавы”³⁶.

³³ І. М е л е ш к а, *Разбітая традыцыя*, „Гоман”, 1917, № 12, 9 лютага, с. 1.

³⁴ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, F. 21–277, s. 12.

³⁵ L. A b r a m o w i c z, *Litwa podczas wojny: zbiór dokumentów, uchwał, odezw i t. p.*, Warszawa 1918, s. 128.

³⁶ “Гоман” 1917, № 86.

Напрыканцы лістапада быў створаны Арганізацыйны камітэт. Яго сябры на старонках газеты “Гоман”, дзе галоўную ролю адыгрывалі А. Луцкевіч і В. Ластоўскі, заявілі, што перад беларускім рухам з заходняга боку фронту стаіць двайная задача – культурна-нацыянальнае і палітыка-дзяржаўнае самавызначэнне. Галоўнай мэтай абвешчалася стварэнне ўласнай дзяржаўнасці ў межах Беларуска-Літоўскага краю.

У Арганізацыйны камітэт між іншым увайшлі браты І. і А. Луцкевічы, В. Ластоўскі, Язэп Салавей, барон Казімір Шафнагель, ксёндз У. Талочка, іерарманах Савацій, князь В. Святаполк-Мірскі. Склад Камітэту сведчыць пра спробу арганізатараў аб’яднаць усе сацыяльныя колы беларускага грамадства. Гэтаму павінна была спрыяць таксама публікацыя ліста К. Шафнагеля *Да нашай краёвай інтэлігенцыі*³⁷.

Аўтар, землеўласнік з Гарадзеншчыны, пісаў пра трагізм становішча беларускага селяніна, пакінутага сваёй інтэлігенцыяй. Ён заклікаў прадстаўнікоў заможных колаў грамадства беларускіх зямель усвядоміць “очывістую праўду – праўду тэрытарыяльную, а хутка пэўне ўжо і праўду палітычную: што вы – грамадзяне Літвы і Беларусі, яе сыны – значыць: «літвіны» або «беларусы»”. К. Шафнагель пераконваў: “Паварот да гэтага адвечнага самавызначэння [...], паварот згодлівы з вашым паходжэннем і традыцыяй, ня толькі ня будзе вас ганьбіць, а наадварот, прынясе вам чэсць, бо звязе вас з народам, бо дасць вам аснову быту, бо вас узмацуе і падніме...”

Гэты зварот у духу краёвасці быў разлічаны на далучэнне да беларускага палітычнага руху часткі вышэйшых сацыяльных колаў мясцовага грамадства. Але сярод большасці прадстаўнікоў гэтых колаў ён выклікаў пераважна крытычныя заўвагі³⁸.

І тым не менш намаганні арганізатараў не былі цалкам дарэмнымі. Канферэнцыя працавала з 23 па 25 студзеня 1918 г. Выніковыя дакументы сведчаць, што пэўная кансалідацыя была дасягнута. Прадстаўнікі беларускіх арганізацый пагадзіліся з раней выпрацаванай віленскім беларускім асяродкам канцэпцыяй беларускай дзяржаўнасці: “Будучы глыбока перакананы, што толькі поўная дзяржаўная незалежнасць можа забяспечыць беларускаму народу магчымасць усебаковага эканамічнага і культурна-нацыянальнага развіцця [...] прадстаўнікі беларусаў [...] патрабуюць, каб акупаваныя літоўска-беларускія землі ўтваралі незалежную дэмакратычную дзяржаву, якая б складалася з двух падставовых нацыянальна-тэрытарыяльных адзінак – беларускай і літоўскай, цесна звязаных з незалежнай Курляндыйяй”³⁹.

Сталіцай дзяржавы павінна была стаць Вільня. Упершыню ідэя беларускай дзяржаўнасці (няхай у саюзе з Літвой) прагучала як

³⁷ “Гоман” 1917, №№ 89–91 (пазней гэты ліст будзе выдадзены асобна на польскай мове).

³⁸ Lietuvos valstybes istorijos archyvas, F. 1135–4–30–38. Успаміны Аляксандра Шкленика.

³⁹ L. A b r a m o w i c z, *op. cit.*, s. 130.

патрабаванне значнай часткі беларускага народу. На канферэнцыі была абрана Віленская Беларуская Рада, якая павінна была каардынаваць намаганні ўсіх беларускіх арганізацый.

Нямецкія ўлады не прынялі беларускіх патрабаванняў. Яны нават не дазволілі змясціць паведамленне пра Беларускую канферэнцыю ў органах друку. Немцы зрабілі стаўку на літоўскі рух. Яны вырашылі прызнаць незалежнасць “этнаграфічнай Літвы” са сталіцай у Вільні.

На ўсход ад лініі фронту ролю кіраўнічага органа беларускага руху адыгрываў Менскі аддзел Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. На яго чале з канца 1916 г. стаяў краёвец Р. Скірмунт.

На з’ездзе беларускіх арганізацый ў сакавіку 1917 г. ён быў абраны кіраўніком Беларускага Нацыянальнага камітэта. Магчыма, фактар краёвасці таксама адыграў пры гэтым пэўную ролю.

З’езд беларускіх арганізацый выказаўся за аўтаномію Беларусі ў межах федэратыўнай дэмакратычнай Расійскай рэспублікі. Прадстаўнік Беларускай сацыялістычнай Грамады Аркадзь Смоліч прапанаваў ад імя партыі дабівацца аўтаноміі ўсіх шасці губерняў Беларуска-Літоўскага краю. На думку кіраўніцтва БСГ гэта магло паспрыяць захаванню пэўных гістарычных традыцый, прадухіліць канфлікты за тэрыторыі са змешаным насельніцтвам, забяспечыць Беларусь выхадам да мора⁴⁰.

Далейшае развіццё падзеяў, у тым ліку разгон бальшавікамі Усебеларускага з’езду ў снежні 1917 г., перакрэсліла гэтыя надзеі.

Напрыканцы лютага 1918 г. група беларускіх землеўласнікаў (Э. Вайніловіч, граф Чапскі ды інш.) дасягнула паразумення з групай палітыкаў (А. Смоліч, Р. Скірмунт ды інш.) аб сумесным мемарандуме да германскіх уладаў. Мемарандум, які быў уручаны генералу Фалькенгейну, прапанаваў выдзяленне беларускіх зямель і адраджэнне на іх падставе Вялікага Княства Літоўскага пад нямецкай апекай⁴¹.

Аднак ні мемарандум, ні спробы дабіцца аўдыенцыі ў імператара Вільгельма II для беларускай дэлегацыі на чале з Р. Скірмунтам⁴² не далі пазітыўных вынікаў. Гэта была, здаецца, апошняя спроба адстаяць краёвую канцэпцыю дзяржаўнасці, захаваць тэрытарыяльную цэласнасць “гістарычнай Літвы” і пабудаваць беларускую дзяржаўнасць на падставе Беларуска-Літоўскай федэрацыі або канфедэрацыі.

25 сакавіка 1918 г. у Менску была абвешчана незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі. Шляхі беларускага руху і краёвай ідэі разышліся.

Чаму краёвая ідэя знайшла такую моцную падтрымку сярод беларусаў? Відавочна, што краёвасць выкарыстоўвалася беларусамі дзеля пашырэння сацыяльнай базы беларускага руху. Выданне імі газет краёвай і адначасна прабеларускай арыентацыі на польскай мове (“*Kurier*

⁴⁰ „*Nowy Kurier Litewski*” 1917, № 84, s. 2.

⁴¹ Biblioteka Narodowa, rkp. 6798: J. O s m o ł o w s k i, *Wspomnienia z lat 1914–1921*, t. 2, s. 329.

⁴² *Ibidem*, s. 330.

краюу”) і на рускай (“Вечерняя газета”) было пэўнай спробай “вярнуць у Беларусь” русіфікаванае і паланізаванае насельніцтва. Адначасна краёвасць азначала пашырэнне кантактаў з “літоўскімі палякамі” і прадстаўнікамі дэмакратычнай часткі літоўскага нацыянальнага руху. На гэтым шляху таксама можна было шукаць сродкі ўмацавання ўласна беларускага Адраджэння.

Калі браты Луцкевічы прыйшлі да краёвасці з беларускага руху, то шлях Р. Скірмунта быў адваротным. Ён прыйшоў у беларушчыну з краёвасці. Гэты шлях не менш загадкавы. Відавочна, што для аднаго з галоўных ідэолагаў кансерватыўнага кірунку краёвасці гэтая ідэя стала платформай для спробы паяднання розных сацыяльных плыняў беларускага руху. Як ужо згадвалася, у сядзібе Марыі Магдалены Радзівіл адбываліся сустрэчы Р. Скірмунта з беларускімі сацыялістамі. У сакавіку 1917 г. ён нават узначаліў цалкам сацыялістычны паводле свайго складу Беларускі нацыянальны камітэт. Аднак і краёвасць не дапамагла пераадолець той сацыяльны недавер да “памешчыка Скірмунта”, з якім жылі беларускія сацыялісты. Так, Сцяпан Некрашэвіч у адным з артыкулаў назваў Р. Скірмунта “загадковым сфінксам”. Ніяк не ўпісваўся ён у традыцыйнае светаўспрыманне беларускіх адраджэнцаў пачатку ХХ ст.

Таксама можна выказаць меркаванне, што “краёвая прыхільнасць” беларусаў была абумоўленая пошукамі нацыянальнай ідэі. Этнакультурны варыянт нацыяналізму, які паспяхова выкарыстоўвалі літоўцы і палякі, не знаходзіў масавай падтрымкі сярод беларусаў. Для беларускай вёскі, якая была галоўным аб’ектам прапаганды адраджэнцаў, ні родная мова, ні культура не былі дастаткова прывабнымі, бо не мелі сацыяльнага прэстыжу. Лідары беларускага руху не маглі гэтага не бачыць. Можна дапусціць, што прапаганда краёвасці была асцярожнай спробай парушэння пэўнага “нашаніўскага” канону тымі, хто стаяў у яго вытокаў.

У заключэнне варта адзначыць, што краёвасць ні тэарэтычна, ні ў практычнай палітычнай дзейнасці не супрацьпастаўлялася нацыянальным рухам беларусаў і літоўцаў. Гэтая канцэпцыя палітычнай нацыі новага тыпу, дзе галоўным крытэрыем нацыянальнай прыналежнасці становілася пачуццё “грамадзяніна Краю”, спрыяла пошукам міжнацыянальнай згоды. Яна выразна супрацьстаяла кожнаму агрэсіўнаму нацыяналізму і змагалася супраць, як польскіх нацыянальных дэмакратаў, так і вялікарускіх шавіністаў.

Магчыма, у эпоху нацыяналізмаў краёвасць заставалася толькі шляхетнай утопіяй, але нельга не прызнаць, што ў надзвычай складаны перыяд гісторыі Беларусі, Літвы і Польшчы яна істотна прычынілася да нармалізацыі міжнацыянальных стасункаў.

Aliaksandr Smalianchuk

"Krajovaść Idea" and the Belarusian National Revival in the Early 20th Century

A b s t r a c t

The idea of krajovaść was first formulated in Belarus and Lithuania at the beginning of the 20th century. Its adherents claimed that all native inhabitants of the historical Lithuania, disregarding their ethno-cultural identity, are 'the Kraj citizens' and therefore belong to one nation. They set the main criterion for belonging to a specific nation, indicating patriotism and self-identification and thus defining 'the Kraj citizens'.

Krajovaść was rooted in the historical memory of the Grand Duchy of Lithuania (GDL), to which Belarusian and Lithuanian territories used to belong. By asserting the oneness of the historical destiny of all the peoples of the former GDL, the adherents of krajovaść deemed it necessary to preserve the territorial integrity of the whole of the historical Lithuania. One of the main goals of krajovaść was to achieve a compromise between particular interests of local ethnic groups and their common interest, seen as the well-being of their shared Patria, i.e. the historical Lithuania. Such common interest required co-operation of different ethnic groups on the ground of social equality. The krajovaść followers hoped to combine krajovaść consciousness with modern national consciousness.

The idea of Krajovaść became a part of the ideology of the Belarusian national revival of the early 20th century. Ivan and Anton Lutskevich or Vaclav Lastouski promoted krajovaść actively, because they saw in it a means of expanding the social basis of the Belarusian national movement and ideological "platform" of national and social consent. The krajovaść idea also contributed to the promotion of tolerance in respect of national and cultural aspirations of the neighbouring nations. And for Raman Skirmunt it became a way to Belarus. During the First World War, he became one of the leaders of the Belarusian movement.